

Т.М. БОГОЛІБ

Державний вищий навчальний заклад
«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
вул. Сухомлинського, 30, Переяслав-Хмельницький, Київська обл., 08401, Україна

КОНКУРЕНЦІЯ УНІВЕРСИТЕТІВ: СВІТОВИЙ ДОСВІД І УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Досліджено процеси конкуренції вищих навчальних закладів; обґрунтовано основні критерії формування рейтингів університетів; виявлено взаємозв'язок між високим рейтингом університету і показником його елітності; розкрито значення капіталізації в конкурентних перевагах вищих навчальних закладів; визначено роль елітних університетів у постіндустріальному розвитку суспільства.

Ключові слова: конкуренція університетів, суспільство знань, постіндустріальне суспільство, рейтинг університету, фандрайзинг, елітний університет, капіталізація.

ВСТУП

Сучасне суспільство економісти називають постіндустріальним або інформаційним, а в останні роки найчастіше користуються терміном «суспільство знань». Постіндустріальному суспільству відповідає економіка знань, у якій головне багатство суспільства становлять не речі, не рухоме й нерухоме майно і не природні, у тому числі енергетичні, ресурси. Всі вони поступаються місцем новому пріоритету — інформації та інтелекту, що виробляє й опрацьовує цю інформацію. У такому суспільстві, прагнення до якого має стати нашою стратегічною метою, пріоритетними є духовні цінності, що створює наукова, гуманітарна й освітня еліта.

Уперед прориваються не ті країни, які орієнтуються на видобуток і первинне оброблення корисних копалин, навіть якщо їхні запаси великі, часом навіть унікальні, а ті, національний продукт яких — це насампе-

ред створення й опрацювання інформації, а також виробництво, що базується на високіх технологіях, і відповідно такі країни мають якісну систему освіти, яка готує фахівців зі створення інформаційних та інноваційних технологій. Ефективне використання знання для одержання нового знання, причому потрібного і, як правило, очікуваного суб'єктом, — це оптимальне управління в сучасному світі.

У суспільстві, де переважає економіка знань, особливу, якщо не головну, роль відіграє наука і освіта, передусім елітна освіта, тісно пов'язана з виробництвом знань і підготовкою кваліфікованих кадрів, що володіють найсучаснішими технологіями та методологією аналізу високотехнологічної інформації. Такі фахівці відкривають нові горизонти перед людством, способом існування якого є безперервний і стрімкий розвиток, коли набуті знання швидко застарівають і потребують постійного оновлення і переосмислення. Для цього необхідні нові підходи, нові ідеї, нові узагальнювальні теорії. Тому проблема, обрана автором для

дослідження, є *актуальною* в умовах розвитку саме постіндустріального суспільства.

Порушену проблему нині досліджують відомі зарубіжні економісти — С. Глазьев, Й. Шумпетер, Е. Мирський. У працях українських науковців Б. Данилишина, В. Куценко, Л. Федулової значну увагу приділено вивченню економіки знань, ролі освіти в суспільному розвитку. Натомість мало досліджено проблему взаємозв'язку якості університетської освіти і рівня розвитку національної економіки, а також становлення елітних університетів та визначення їхніх рейтингів, про що і йдеться в цій статті.

Особливий інтерес для досліджень у галузі економіки елітної освіти становить вивчення разом із соціологами механізму формування рейтингів університетів, визначення цих рейтингів, конкуренції між вищими навчальними закладами (ВНЗ). Високий рейтинг — важливий показник елітності університету, і його здобуття і підтримка — головне завдання ВНЗ, його професорів, адміністрації, спонсорів. Рейтинг університету безпосередньо відображається на його добробуті. Чи потрібно доводити, що менеджери, спонсори і загалом усі особи, причетні до університетського бізнесу, зуби з'їли на всіх його тонкощах.

Не випадково, що з того часу, як у нашій країні стали утверджуватися ринкові відносини, усім, хто більшою чи меншою мірою причетний до освітніх закладів, доводиться підвищувати свій професійний рівень як менеджерів у сфері освіти. Як пише професор Ю. Рубін, ректор Московської фінансово-промислової академії: *«...зараз ринок освітніх послуг не лякає навіть найортдоксальніших прихильників чистоти університетської освіти. Конкуренція — взаємодія зацікавлених сторін ринку, кожна з яких претендує на відносно кращі умови <...> і відносно велику вигоду в спробах запобігти надмірному розширенню діапазону застосування «ринкових» термінів, застерегти себе від можливих звинувачень у «товаризації» освіти. <...> Суб'єкти ринку освітніх послуг трактуються виключно як партнери <...>, але ринок*

освітніх послуг від цього не перетворюється в неринкову субстанцію» [1].

ОСОБЛИВОСТІ КОНКУРЕНЦІЇ ЕЛІТНИХ УНІВЕРСИТЕТІВ У РОЗВИНЕНИХ КРАЇНАХ СВІТУ

Найбільш конкурентоспроможними є американські університети, перші з яких почали створюватися в XVII ст. у найрозвиненішій частині країни — на північному сході США, переважно в Новій Англії. В середині XX ст. вони об'єдналися в елітну групу, так звану Лігу Плюща (Ivy League). До неї ввійшли Гарвардський, Єльський, Принстонський, Колумбійський, Пенсильванський, Дартмутський, Корнельський та Браунський університети. Тривалий час члени Ліги Плюща цілковито домінували в рейтингу університетів США, але наприкінці XX ст. вони почали відчувати сильний тиск із боку університетів інших регіонів, насамперед Тихоокеанського побережжя країни.

Вересневий номер журналу «Economist» за 2005 р. стверджує, що американська система вищої освіти — найкраща у світі. Хоча плата за навчання в елітних університетах США сягає 40 000 доларів на рік, абітурієнти, які напишуть найкращий твір і покажуть найвищі результати, мають можливість бути зарахованими до цих навчальних закладів завдяки системі грантів і внесків благодійних фондів [2].

Конкуренція в галузі освіти властива всім країнам із ринковими відносинами, але особливо гостро вона розгортається саме в тих країнах, де є елітні університети. Конкурентна боротьба розрізняється тут за ступенем напруженості, інтенсивністю та формами. Так, у США конкуренція найгостріша. Кожного року за лідерство змагаються університети Ліги Плюща — Гарварду кидає виклик Принстон або Єль, часто в боротьбу втручаються й інші, не менш знамениті, навчальні заклади, такі як Стенфордський, Джорджтаунський, Каліфорнійський університет у Берклі, або такі багаті, як Техаський університет. У Великій Британії конку-

ренція не така запекла, як у США, тому що важко заперечити лідерство Оксфордського і Кембриджського університетів (іноді дослідники елітної освіти навіть називають їх одним словом «Оксбридж»). Зрозуміло, що таке становище стимулює конкуренцію зазначених університетів між собою, але їхній відрив від інших навчальних закладів занадто великий, щоб остерігатися втрати свого домінуючого, фактично монопольного (а точніше — олігопольного) становища. Схожа ситуація склалася й у ряді інших країн, наприклад у Японії, де незаперечним є лідерство Токійського університету.

Цікавим видається порівняння американської і західноєвропейської систем вищої освіти. Європі важко конкурувати в цьому сенсі з США з суто економічних міркувань. Якщо в Сполучених Штатах на навчання одного студента витрачають 20 000 доларів на рік, то в країнах старого континенту — у два-три рази менше, а в Україні — у 10 разів менше. Це підриває конкурентоспроможність Європи в галузі освіти. У доповіді з питань вищої освіти в Євросоюзі, представленій 2010 р. Єврокомісією, йдеться: «Зростання недофінансування європейських університетів підриває їхні можливості із залучення найкращих талантів, удосконалення наукової і викладацької діяльності. Із 3300 університетів лише два старовинні, імениті університети формують репутацію вищої освіти ЄС, решта потребує покращення якісних показників» [3].

Фахівці з економіки освіти нерідко підкреслюють, що в країнах із ринковою економікою сфера освіти — це такий самий бізнес, як і будь-який інший, хоча й дещо специфічний. Особливість конкуренції між елітними університетами полягає в тому, що боротьба відбувається не за оптимальне співвідношення якості й вартості продукції, як в інших видах бізнесу, а виключно за високу якість освіти, адже кількість охочих здобути освіту в найпрестижнішому університеті країни завжди значною мірою перевищує кількість місць, причому незалежно від вартості освіти.

КРИТЕРІЇ РЕЙТИНГУ УНІВЕРСИТЕТІВ

Розглянемо критерії, за якими визначають рейтинг елітних університетів США та інших зарубіжних країн. Економісти вважають, що такі критерії не можуть бути абсолютно об'єктивними, тому що базуються на суб'єктивних оцінках споживачів, які «купають» освітні послуги, а «продавці» вимушені керуватися правилом ринку: «покупець завжди правий». Враховуючи небезпеку такого суб'єктивізму, американські й західноєвропейські економісти і соціологи прагнуть чіткого збалансування суб'єктивних і об'єктивних критеріїв визначення рейтингу університетів.

Рейтинг визначають щорічно, оскільки він значною мірою впливає на статус університету, в тому числі й на його матеріальне становище. Рейтинги університетів друкують у найавторитетніших газетах і журналах — «Time», «U.S. News & World Report», «The New York Times», «Newsweek», «Economist» та інших. До всебічного оцінювання рейтингу університетів зазвичай залучають визнаних у світі фахівців.

Серед критеріїв під час визначення рейтингу університету перше місце посідає капіталізація — активи установи. Деякі економісти і соціологи вважають, що це може бути узагальненим критерієм елітності університету, оскільки значні кошти дають змогу купити майже всі інші атрибути елітності: побудувати просторі приміщення, реставрувати старі корпуси, закупити новітнє обладнання для лабораторій, спорудити сучасні стадіони, басейни, спортзали і найважливіше — запросити найкращих викладачів.

Абсолютний чемпіон за сумою активів — Гарвардський університет. Професор університету Берклі Дж. Карабел в огляді з досить характерною назвою «Найкраща освіта, яку можна купити за гроші», надрукованому 2006 року в газеті «Washington Post», оцінює капітали Гарварду в 25,9 млрд доларів [4].

Проте цей критерій багато фахівців у галузі економіки освіти піддають нищівній

критиці, і з цього приводу ведуться бурхливі дискусії. Постає питання щодо моральності висунення на перше місце такого критерію. Більшість учених вважає, що фінансові ресурси не можна брати за основу рейтингу, їх варто розглядати лише як засіб, за допомогою якого забезпечується функціонування університету і його розвиток. Можна запитати, наскільки «чисті» мільярди доларів із капіталів першої сотні елітних університетів?

Багатства старих університетів, зокрема Оксфорду, Кембриджу, накопичувалися віками, молодших елітних університетів Нового Світу, наприклад членів Ліги Плюща, — впродовж століття. Почнемо з нерухомості, передусім із землі, яка належить елітним університетам. У багатьох країнах світу, насамперед у Європі й Північній Америці, ці землі були подаровані університетам державою.

Крім того, більшість випускників європейських і американських вищих навчальних закладів вважає своїм обов'язком робити пожертви на користь університетів, яким вони зобов'язані успішною кар'єрою. Пізніше до таких благодійників приєдналися випускники з інших країн і континентів. Останнім часом така тенденція спостерігається й для університетів Росії. В Україні благодійництво випускників не є поширеним, а часом і переслідується правоохоронними органами.

У ХХІ ст. пожертви окремих осіб і навіть благодійних фондів уже не відіграють головну роль у капіталізації елітних університетів. Нині на перше місце вийшов *фандрайзинг* (fundraising) та інші форми співпраці університетів із бізнесом, фірмами і потужними корпораціями, коли елітні університети з користю для себе надають приватним структурам відповідні послуги. Наприклад, фірми користуються брендом знаменитого університету для підвищення своєї конкурентоспроможності, університети беруть участь у науково-дослідницьких проектах, в яких зацікавлені певні комерційні установи, постійно консультують їх. Університети

часто створюють цілі підрозділи, які відповідають за контракти, у тому числі й неформальні, з випускниками минулих років, з великими корпораціями — потенційними спонсорами [5].

Епоха звичайного благодійництва закінчується, поступаючись місцем партнерству і діловій співпраці університетів і бізнесу. Фінансові донори надають перевагу успішним, перспективним університетам, інвестуючи в їхні найперспективніші проекти. Великі університети світу щороку все більше заробляють на замовленнях від приватних установ і державних організацій. Подібно до того як фірми створюють бізнес-плани, університети розробляють свої довготермінові стратегії заробляння грошей.

На нашу думку, університети не повинні надто захоплюватися збільшенням капіталізації, щоб не відволікатися від своєї надважливої мети — надання елітної освіти (при цьому ми не згадуємо про науку, адже вона, якщо справжня, завжди елітна). Неприпустимо, щоб накопичення коштів перетворювалося на самоціль, тому що елітні університети — це насамперед храми освіти і науки [6].

Елітні університети вирізняються менеджментом топ-класу, який забезпечує поєднання фінансових інтересів закладу з вимогами високого рівня освіти, хоча, на наш погляд, найкращою формулою успіху є все ж підпорядкованість фінансових інтересів освітнім і науковим цілям. Важливу роль в управлінні західних, насамперед американських, елітних університетів відіграють піклувальні ради, до складу яких найчастіше входять відомі бізнесмени, видатні політичні, соціальні, культурні діячі, що мають значний авторитет не лише в своїй країні, а й в усьому світі. У статутах елітних університетів світу акцентовано увагу на високих моральних принципах, відповідно до яких вони організовують свою діяльність.

Елітні університети завжди унікальні, займають особливу нішу в освітній системі країни і світу в цілому. Кожен із них вибу-

довує певну стратегію, яка відображує місію університету як елітного навчального закладу і має відповідати міжнародним стандартам якості вищої освіти, наприклад вимогам Болонської конвенції, відкриваючи перспективи подальшого розвитку освітньої сфери.

Одна з головних особливостей елітних університетів — поєднання навчання з науково-дослідною роботою, висока наукоємність навчальних дисциплін, активна участь у міжнародних і національних наукових програмах, висока якість технічного обладнання наукових лабораторій, велика кількість грантів і міжнародних премій, отриманих університетом.

В елітних університетах формуються і розвиваються наукові школи світового рівня. Наявність таких шкіл дає змогу найбільш продуктивно поєднати в університеті освітній і науково-дослідний процеси [7].

Розглянемо інші критерії оцінювання елітності університету, а водночас і складники його рейтингу. Більшість західних та російських спеціалістів, що проводять рейтингові дослідження, відносять до них:

- кількість лауреатів Нобелівської премії — вихідців із певного університету; кількість членів національної академії наук, закордонних академій, а також керівників національних і світових наукових шкіл та напрямів;
- якість професорсько-викладацького складу — кількість зарубіжних професорів зі світовим ім'ям і докторів наук; при цьому важливими персональними показниками викладачів університету є кількість статей, опублікованих у провідних наукових виданнях світу, кількість виданих монографій, індекс цитування;
- репутацію університету, ступінь оцінки його академічним співтовариством і працівниками;
- новітні методичні розробки та програми для забезпечення елітності навчального процесу, індивідуальний підхід до студентів, інноваційна система викладання, так звана елітопедагогіка;

- селекційні критерії, такі як меритократичні принципи прийому до університету, незалежна експертиза вступу;

- розмір бібліотеки — кількість одиниць зберігання і якість обслуговування, при цьому особливу увагу приділяють спеціалізованим бібліотекам, наприклад у Гарварді таких близько тридцяти — філософська, соціологічна, політологічна тощо;

- історію університету, кількість його знаменитих випускників, зокрема президентів, прем'єр-міністрів, відомих політиків, мультимільйонерів, видатних учених;

- попит на випускників університету (деякі фахівці з економіки вищої освіти вважають цей критерій найважливішим у рейтингу університетів); наприклад, більшість випускників бізнес-шкіл Пенсильванського, Гарвардського, Колумбійського університетів узагалі не переймаються пошуками роботи, оскільки на них уже полюють рекрутери й представники відомих фірм, а заробітна плата спеціалістів одразу ж після закінчення університету може сягати 100–150 тис. доларів;

- банк даних випускників університету, реалізація їхніх освітніх навичок у практичній сфері, перспективи їхньої подальшої діяльності, кар'єрне зростання; зв'язок університету зі своїми випускниками, допомога їм у разі потреби, хоча частіше саме *alma mater* отримує від них систематичні спонсорські внески;

- рівень спортивного життя університету, кількість чемпіонів Олімпійських ігор, переможців світових і національних першостей, знаменитих спортивних тренерів, кількість і якість спортивних споруд [8].

Елітний університет — це найвища категорія якості вищого навчального закладу. Допуск до нього, як правило, обмежений, незважаючи на декларування відкритості та меритократичні принципи відбору. В такий університет потрапляють переважно вихідці з привілейованих коледжів із високою вартістю навчання. Соціальна база студентів і аспірантів елітних університетів значною мірою збігається з елітними класами суспільства.

Диплом елітного університету справляє враження на потенційного працевластця й відкриває шлях до групи «сильних світу цього». Ті, хто в США закінчив приватні університети, в цілому мають більш престижну і високооплачувану роботу, ніж ті, хто навчався в державних. До того ж, як писав Р. Мілс у книзі «Властвующая еліта», для того, хто прагне належати до еліти, хоче бути «справжнім аристократом», недостатньо закінчити Гарвард або Єль. Важливо, який Гарвард або Єль ти закінчив. Під «справжнім» Гарвардом розуміють той або інший аристократичний клуб при цьому університеті — «Порселайн» або «Флай», під «справжнім» Єлем — «Фенс». У цих елітних університетах формується специфічна елітарна субкультура, підтримувана родинними зв'язками, закритими школами і клубами.

Природно, що, обираючи різні критерії, автори рейтингів приходять до різних результатів. Беручи за основу перший розглянутий критерій — рівень капіталізації університетів, — журнал «Economist» пропонує таку топ-десятку елітних університетів: Гарвард (капіталізація — понад 20 млрд доларів), Єль (близько 10 млрд доларів). Далі йдуть Принстонський, Техаський, Стенфордський університети, Массачусетський технологічний інститут, Каліфорнійський, Колумбійський, Еморі, Оксфордський університети [2].

Надаючи перевагу комплексному підходу до критеріїв визначення елітності університетів і дотримуючись критеріїв, розроблених, переважно, американськими дослідниками елітної освіти, Інститут вищої освіти Шанхайського університету в 2010 р. склав рейтинг 500 найкращих університетів світу [3].

Вибір критеріїв для оцінювання університетів характеризується великою мірою суб'єктивності. Зокрема більшість американських фахівців з економіки і соціології освіти абсолютизують показник рівня капіталізації університету, нехтуючи іншими критеріями. Не випадково, що за такою ме-

тодікою підрахунку рейтинги інших, наприклад російських університетів, дуже занижені. Ректор Московського державного університету ім. М.В. Ломоносова В.А. Садовничий справедливо вважає, що «не потрібно підганяти нашу освіту під західні стандарти. Ми повинні зіставляти дві системи, а це не одне й те ж. Немає потреби ламати те добре, що є в нас» [9].

Ця думка є актуальною і для Української держави, адже досить часто в нас руйнують наявне, не створюючи нічого нового. Наприклад, вітчизняна економіка за двадцять років існування незалежної України так і не прийняла освітньо-кваліфікаційний рівень «молодший спеціаліст». У результаті було марно витрачено кошти на підготовку нікому не потрібних фахівців.

АНАЛІЗ ДЕЯКИХ РЕЙТИНГІВ УНІВЕРСИТЕТІВ

У 2012 р. журнал «Корреспондент» [10]. опублікував рейтинг ВНЗ України. До першої десятки ввійшли Київський національний університет імені Тараса Шевченка (53 бали); Національний університет «Києво-Могилянська академія» (46 балів); Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» (40 балів); Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (28 балів); Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» (15 балів); Львівський національний університет імені Івана Франка (13 балів); Національний університет «Львівська політехніка» (10 балів); Донецький національний технічний університет (8 балів); Національний авіаційний університет (8 балів); Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (8 балів); Київський національний лінгвістичний університет (8 балів); Київський національний торговельно-економічний університет (6 балів); Донецький національний університет (4 бали). Рейтинг було складено на основі опитування найкращих роботодавців Ук-

раїни: «Райффайзен Банк Аваль»; «Ерсте Банк», «САН ІнБев Україна», «Nemiroff», «Deloitte», «DTEK», «Ernst & Young», «Google Україна» та ін.

На нашу думку, цей рейтинг лише частково виявив статус і позиціонування українських ВНЗ. По-перше, університети, які мають сучасну матеріально-технічну базу, висококваліфіковані науково-педагогічні кадри, значний науковий потенціал, посідають значно нижчі позиції в рейтингу порівняно з тими ВНЗ, які не мають усіх цих складників. По-друге, згадані університети є багато-профільними, а зазначені роботодавці — вузькопрофільними, тому вони не можуть дати об'єктивну оцінку.

Цей приклад ще раз підкреслює, що до рейтингів університетів в Україні треба підходити дуже виважено. Невиправданий поділ університетів на так звані «профільні» і «непрофільні» є суто українським «ноу-хау». Так, скажімо, ціла низка так званих «профільних» університетів за спеціальністю «Економіка і підприємництво» не виконує елементарних ліцензійних та акредитаційних вимог, передусім із кадрового забезпечення; вони пропонують сотні ліцензійних місць у магістратурах, не маючи натомість жодного доктора наук, професора, який би викладав на випускових кафедрах. Така необ'єктивність призводить до того, що українські університети втрачають авторитет у студентів, які дедалі частіше прагнуть здобути західну освіту. У протиборстві вітчизняних академічних знань і зарубіжних практичних навичок перемагає розумний прагматизм.

За даними міжнародного дослідження «Студенти — образ майбутнього», проведеного Інститутом Горшеніна в 2011 р. на батьківщині хотіли б навчатися тільки 15,5% українських студентів, порівняно з 27,7% росіян і 34,1% поляків. Найкращою альтернативою для студентської молоді є британські університети, де мають бажання навчатися 45,9% опитаних, 23,8% обрали для навчання США, 14,9% — Німеччину [11].

Така статистика нікого не дивує, тому що система вищої освіти західних країн набагато ефективніша за українську, вона має значний практичний складник — налагоджено тісну співпрацю з провідними компаніями — роботодавцями, на ринку праці є зацікавленість у висококваліфікованих кадрах, чого майже немає в нас.

У світових рейтингах українські університети посідають украй низькі позиції. У рейтингу університетів «Webometrics» найкращий результат серед українських вищих навчальних закладів показав Львівський національний університет імені Івана Франка, який зайняв 1443 рядок рейтингу, на 1502 позиції розташувався Київський національний університет імені Тараса Шевченка, на 1608 — Національний університет «Києво-Могилянська академія» [11].

Слід зауважити, що рейтинг «Webometrics» складає дослідницька група «Cybermetrics Lab», яка є підрозділом великої дослідницької групи CSIC при Міністерстві освіти Іспанії. «Webometrics» аналізує не освітню діяльність університетів у цілому, а презентацію університету в Інтернеті. Починаючи з 2004 р., двічі на рік відбувається ранжування присутності в мережі університетів усього світу. На сьогодні аналізують роботу близько 13 тис. університетів із 18 тис. тих, що входять до Всесвітньої бази вищої освіти WHED.

Взагалі експерти Санкт-Петербурзького державного університету (СПбДУ) радять дуже обережно ставитися до рейтингів ВНЗ. Зокрема, СПбДУ за одними рейтингами посідає в Росії 14-те місце, а за іншими — 285-те. Формально з такими показниками цей університет не може навіть і наблизитися до списку найкращих університетів світу [12].

Отже, рейтинги складаються за різними методиками і на основі різних показників. Методики бувають некоректними, трапляється так, що при складанні рейтингу виконується чиесь замовлення. Наприклад, це стосується окремих рейтингів університетів, які українські рейтингові агенції

роблять на замовлення. Безперечно, рейтинг — важливий інструмент маркетингу з усіма наслідками, що випливають із цього. Високі місця в рейтингах дають змогу університету швидше і простіше отримувати різноманітні гранти й укладати контракти, підвищувати свою популярність серед абітурієнтів, а отже — і вартість платних послуг. Таким чином рейтинг визначає «ринкову вартість» університету.

У 2011 р. впливова британська газета «The Times» склала рейтинг «Топ-100 світових репутацій» (World Reputation Rankings). До речі, жоден український університет не ввійшов до цього рейтингу, немає там і університетів СНД. Винятком став лише Московський державний університет ім. М.В. Ломоносова, який посів 33-тє місце, проте і його немає в загальному рейтингу університетів. Репутацію лідера — Гарвардського університету — оцінено в 100 балів, МДУ — у 9 балів.

Дослідники відзначають, що згідно з даними компанії «Interbrand», репутація Гарварду оцінюється дорожче від багатьох відомих брендів. Найдорожчим брендом за цією версією є «Coca-Cola», торгова марка якої коштує понад 70,45 млрд доларів. Бренд Гарвардського університету оцінено в 15,58 млрд доларів, «Nike» — 13,7, «Pepsi» — 14, а «Sony» — 11,36 млрд доларів. Пишатися вагомістю свого бренду можуть також Стенфордський університет (10,69 млрд доларів), Каліфорнійський університет у Берклі (2,31 млрд доларів), Кембридж (1,97 млрд доларів) і Оксфорд (1,47 млрд доларів) [13]. Активи жодного з українських університетів не досягають навіть 0,5 млрд доларів.

Маркетологи, які склали цей рейтинг, відзначають позиції японських університетів, хоч у загальносвітовому рейтингу вони слабо представлені. У першу сотню ВНЗ із найкращою репутацією, крім Токійського, входять ще чотири університети Японії, в тому числі університети Осаки й Кіото. Найсильніші позиції в США — до першої сотні потрапило 45 американських

університетів, що зумовлено їхнім найвищим у світі рівнем капіталізації, найпотужнішим професорсько-викладацьким складом — у США на сьогодні працюють 166 лауреатів Нобелівської премії з 228 нині живих [14].

Із китайських університетів найвищу позицію — 35-ту — посів Пекінський університет, який займає в загальносвітовому рейтингу 58-ме місце.

Цей список університетів зі світовою репутацією склали за результатами опитувань понад 13 тис. учених, на основі 13 критеріїв, серед яких: рівень освіти, об'єм наукових досліджень, індекс цитування, інноваційність і впровадження розробок у промисловість, рівень обміну студентами. Рейтинг сформовано за результатами оброблення даних агентством «Thompson Reuters» і соціологічною компанією «Ipsos». За останні сім років, упродовж яких «Times» публікує свої рейтинги, жоден з українських університетів не потрапив ні до першої, ні до другої сотні найкращих університетів світу.

За повідомленням Miznews.com.ua, в січні цього року було оприлюднено результати всесвітнього опитування Американського інституту громадської думки Дж. Геллапа щодо рівня задоволення системою освіти. В Україні такий рівень становить лише 38%, тоді як у Білорусі — 52%, у Росії — 42%, у США — 70%, у Німеччині — 59% [9].

Аналогічні результати показують соціологічні опитування, проведені в Україні. Так, за підсумками досліджень Інституту Горшеніна (серпень 2010 р.), якість освіти, наданої українськими ВНЗ, 34,4 % громадян оцінюють на 3 бали, а кожний п'ятий (20,2%) — на 2. Інакше кажучи, більше половини українців вважає, що якість освіти в Україні не відповідає їхнім вимогам [15].

У 2007 р. тижневик «Аргументы и факты» опублікував рейтинг університетів Росії за кількістю їхніх випускників, що нині належать до еліти російського державного управління: Московський державний університет

(79), Санкт-Петербурзький державний університет (48), Московський державний інститут міжнародних відносин (28), Московська юридична академія (17), Уральська державна юридична академія (17) [14].

УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Рівень освіти в країні та рівень її національної економіки є взаємозалежними. Україна поставила перед собою грандіозне завдання — модернізувати країну і провести необхідні економічні реформи. При цьому освіта має відігравати фундаментальну роль і стати рушійною силою цього процесу. Президент України Віктор Янукович ставить за мету повернути колись утрачену конкурентоспроможність вітчизняної освіти на міжнародному рівні, акцентуючи увагу на безпосередньому зв'язку між темпами розвитку економіки й освітою. Ще не так давно Україна славилася своїм інженерно-технічним потенціалом, спеціалізувалася на високотехнологічному машино- і приладобудуванні. Освічені й кваліфіковані кадри — основне багатство і перспектива Української держави.

Мережа вищих навчальних закладів України налічує сьогодні 862 установи. Для нашої країни це забагато. Нині вкрай важливо оптимізувати мережу ВНЗ, однак робити це потрібно зовсім не тими методами, які пропонує Міністерство освіти і науки, молоді та спорту, не обґрунтовуючи державного замовлення на ті чи інші напрями підготовки, без будь-яких підстав поділяючи ВНЗ на профільні та непрофільні.

В усі часи оптимізацію ВНЗ у світі здійснювали за допомогою моніторингу. Сьогодні нагальною потребою для України є створення Незалежної агенції моніторингу якості підготовки фахівців, де головну роль було б відведено роботодавцям. На наш погляд, 98 національних університетів із 192 ВНЗ — це вже не бренд, а радше товар широкого вжитку в освіті. В умовах економічних негараздів неможливо забезпечити всі державні вищі навчальні заклади фінансовими ресурсами в повному обсязі. Тому

потрібно чітко визначити типи ВНЗ. Має бути 5–7 елітних університетів, що гарантують високий рівень підготовки фахівців для різних галузей національної економіки. Для їхнього розвитку необхідно сконцентрувати кошти держави і бізнесу, надати їм повну автономію, законодавчо закріпивши цей статус. Крім того, слід сформувані потужну групу регіональних університетів, які б мали змогу об'єднатися з науковими установами, як, наприклад, це зроблено у Кривому Розі, створивши університетські корпорації, де основну роль відігравав би регіон.

Державне замовлення має бути регулятором якості освітніх послуг, з'єднувальною ланкою університетів і роботодавців. Говорити про якість освітніх послуг, які надає університет, можна лише на підставі незалежного моніторингу. У статті, надрукованій у газеті «Освіта України» за 18 липня 2011 р., наголошено, що найвагомішою є частка державного замовлення на підготовку педагогічних кадрів. При цьому замовчується, що в 2011 р. педагогічні й гуманітарні університети змогли працевлаштувати тільки від 10 до 40% своїх випускників через відсутність вакансій. Причиною є скорочення чисельності учнів і закриття загальноосвітніх шкіл. І в наступні роки ситуація, на жаль, не зміниться на краще. Такі підходи значною мірою принижують роль освіти в суспільному розвитку, роблячи використання фінансових ресурсів нерациональним.

Спираючись на досвід престижних університетів світу, можна констатувати, що система освіти має відповідати потребам соціально-економічного і соціального розвитку України. По-перше, потрібно збільшувати інвестиції в систему освіти, оскільки це — магістральний шлях відродження України з її великими культурними і науковими традиціями. По-друге, місцеві органи влади повинні всіляко сприяти розвитку університетів.

Необхідно збільшити частку ВВП, виділену на фінансування освіти, і довести її

до рівня навіть вищого, ніж він є у країнах, що випереджають нас за обсягом інвестицій в освіту. Зокрема, Росія на освіту витрачає близько 5% ВВП, Фінляндія — 7,5%, США — 5,7%, середня норма витрат на освіту в розвинених країнах становить 5% ВВП [8]. Асигнування в освіту — це інвестиції в майбутнє країни. Україна може відродитися й стати високорозвинутою державою, але не шляхом продажу чорноземів, зерна, металу й інших сировинних ресурсів, а лише завдяки розвитку освіти.

ВИСНОВКИ

У нинішній ситуації в Україні необхідне реформування системи вищої освіти, спрямоване на трансформацію її функціонального призначення в умовах інтеграції та глобалізації, кооперування освітніх систем, науки і бізнесу, що забезпечить у майбутньому конкурентоспроможність українських вищих навчальних закладів та їхнє гідне місце у світових рейтингах. Для цього потрібно чітко розмежувати масову і елітну вищу освіту, виділивши дві групи університетів:

1) університети, які надають елітну освіту (за рівнем набутих знань, якістю навчання, конкурентоспроможністю випускників);

2) університети, які здійснюють масову професійну підготовку.

Елітні університети повинні мати належний рівень фінансування, висококваліфікований кадровий склад, сучасну матеріально-технічну базу й відповідний якісний рівень студентів. Теоретична складова підготовки студентів має бути інтегрована з практичною. Роль роботодавців у навчальному процесі потрібно значною мірою підвищити.

Загальну модель організації діяльності українських університетів необхідно будувати з урахуванням світових тенденцій, а саме:

- постійне підвищення якості вищої освіти, оновлення її змісту та форм організації навчально-виховного процесу;

- оптимізація системи вищої освіти, її диференціація;
- інтеграція, глобалізація освітніх і наукових систем;
- кооперація бізнесу, освіти і науки;
- капіталізація освітніх послуг і наукових розробок;
- формування багатовекторної системи інвестиційного забезпечення університетської освіти, розвиток державно-приватного партнерства у цій сфері.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Предпринимательские университеты в инновационной экономике / под ред. Ю.Б. Рубина. — М.: Маркет ДС Корпорейшн, 2005. — 402 с.
2. The Economist. — Sept. 10, 2005. Див. також: The Economist. — Apr. 17, 2010. — Р. 43.
3. <http://news.mail.ru/inworld/ukraine/global/112/economics/5280104/>.
4. Karabel J. The Best Education Money Can Buy // www.washingtonpost.com (Sept. 10, 2006).
5. Ашин Г.К. Теоретические основы элитологии образования. — М.: МГИМО(У) МИД РФ, 1998. — С. 201–204.
6. Ашин Г.К. Элитология. — М.: МГИМО(У) МИД РФ, 1999. — С. 9.
7. Ашин Г.К. Мировое элитное образование. — М.: Анкил, 2008. — 358 с.
8. Образование в США // <http://www.englishadv.narod.ru/Resources/others/Educationabroad/usa.html>.
9. Россия в 2015 году: цели и приоритеты развития. — ЮНЕСКО, Информационный центр ООН, 2005. — С. 64.
10. Супервузы страны // Корреспондент. — 2012. — № 13(50).
11. Статистический ежегодник Украины. 2011 год. — К.: Гос. служба стат., 2012. — 868 с.
12. Официальные данные Министерства образования и науки Российской Федерации // минобрнауки.рф.
13. Набойченко С., Соболев А., Богатова Т. К реализации стратегии партнерства высшей школы и бизнеса // Высшее образование в России. — 2007. — № 1. — С. 26–27.
14. Нобелевские лауреаты 2010 // <http://www.korrespondent.net/main/103989>.
15. <http://news.mail.ru/inworld/ukraine/global/112/politics/5478592/>.

Стаття надійшла 24.05.2012 р.

Т.М. Боголиб

Государственное высшее учебное заведение
«Переяслав-Хмельницкий государственный
педагогический университет им. Григория Сковороды»
ул. Сухомлинского, 30, Переяслав-Хмельницкий,
Киевская обл., 08401, Украина

**КОНКУРЕНЦИЯ УНИВЕРСИТЕТОВ:
МИРОВОЙ ОПЫТ И УКРАИНСКИЕ РЕАЛИИ**

Исследованы процессы конкуренции высших учебных заведений; обоснованы основные критерии формирования рейтингов университетов; показана взаимосвязь между высоким рейтингом университета и показателем его элитности; раскрыто значение капитализации в конкурентных преимуществах высших учебных заведений; определена роль элитных университетов в постиндустриальном развитии общества.

Ключевые слова: конкуренция университетов, общество знаний, постиндустриальное общество, рейтинг университета, фандрайзинг, элитный университет, капитализация.

T.M. Bogolib

Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University
of Pereyaslav-Khmelnytsky
30 Sukhomlinsky Str., Pereyaslav-Khmelnytsky,
Kiev region, 08401, Ukraine

**COMPETITION OF UNIVERSITIES:
THE WORLD EXPERIENCE
AND UKRAINIAN REALITY**

The processes of competition of universities are studied, proved the main criteria for the formation of university rankings, found the relationship between highly-rated university and the rate of its elite, disclosed the value of capitalization in the competitive advantages of higher education institutions, and determined the role of elite universities in the post-industrial development.

Keywords: competition of universities, knowledge society, postindustrial society, rating of the university, fundraising, elite university, capitalization.